

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV
XO'JALIGI VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI

H. E. G'OIPOV

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI

(O'quv qo'llanma)

Toshkent
«Yangi asr avlodi»
2007

Ushbu o'quv qo'llanmada hayot faoliyati xavfsizligining asosiy tushunchalari ta'riflanadi va terminlar keltiriladi. Odam xavfsizligining (to'liq xavfsizligi, lokal xavfsizligi, shartli xavfsiz vaziyat, xavfli vaziyat): xavf, tavakkal, va favqulodda vaziyat tushunchalari shakllantirilgan. Mehnat faoliyatida va dam olishda inson yashayotgan muhitning eng qulay holatini ushlab turish hamda tabiiy va texnogen sharoitda vujudga keladigan favqulodda vaziyatlarda aholi va hududning hayot faoliyati xavfsizligi masalalari ko'rib chiqilgan.

Muhitni baholash sababi sifatida asosiy e'tibor monitoringga qaratilgan. Bu hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash uchun zarur.

Taqrizchilar:

O. QUDRATOV,

*Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti
«Mehnatni muhofaza qilish» kafedrasining professori*

Z. YUSUPOV,

*Toshkent Davlat Agrar universiteti
Qishloq xo'jaligi mashinalari kafedrasining dotsenti*

ISBN 978-9943-08-183-3

© H. E. G'oyipov, «Hayot faoliyati xavfsizligi». «Yangi asr avlodi», 2007-yil.

SO‘Z BOSHI

Tavsiya etilayotgan mazkur o‘quv qo‘llanma Oliy o‘quv yurtlarining qishloq xo‘jaligi va agroiinjeneriya mutaxassisliklariga mo‘ljallangan bo‘lib, unda hayot faoliyati xavfsizligining konseptsiyalari va asosiy tushunchalari keng va batafsil yoritilgan.

Kursning tuzilishi 4 ta bo‘limdan iborat:

1. Hayot faoliyati xavfsizligining nazariy asoslari.
2. Ishlab chiqarishda hayot faoliyati xavfsizligi.
3. Favqulodda vaziyatda hayot faoliyati xavfsizligi.
4. Hayot faoliyati xavfsizligini huquqiy tartibga solish.

Har bir bob nazorat savollari, bo‘limlar esa tavsiya etilayotgan adabiyotlarning ro‘yxati bilan tugaydi. Bundan tashqari, qo‘llanmada jadvallar, chizmalar va rasmlar keltirilgan, bu umumiy ma‘lumotlarni yaxshi o‘zlashtirish uchun asqotadi.

**HAYOT FAOLIYATI
XAVFSIZLIGINING NAZARIY ASOSLARI**

I BOB

**XAVFLILIKLARNING ASOSIY
TAVSIFI VA ULAR HAQIDA MA'LUMOT**

Hayot faoliyati xavfsizligi – xavflar va ulardan muhofazalanishni o'rganuvchi fan. Bu fanda xavf tushunchasi asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur tushunchaga xos ayrim jihatlarni ko'rib chiqamiz.

Xavf – hodisalar, jarayonlar yoki ma'lum sharoitda odam sog'lig'iga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita zarar yetkazishi, ya'ni noxush oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Inson hayotiga va sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jarayon, hodisa xavfdir.

Odam yashash muhitining salbiy oqibatlari uning harakatlariga va muhitning energetik holatiga bog'langan holatda zarar yetkazishga qodir.

Oxirgi ta'rifdagi «yashash muhiti» tushunchasi «atrof-muhit» tushunchasi bilan bir xil, ular o'z ichiga «biosfera», «texnosfera»larni oladi. Keltirilgan ta'riflar «xavf» atamasini yetarli darajada ifodalaydi. Ammo xavfning alohida bir xususiyatini ko'rsatib o'tishni zarur deb hisoblaymiz: yashash muhitiga (tashqi muhitga) ta'sir qilinganda u biosfera va texnosferadagi tartiblilik darajasining pasayishiga olib keladi, bor tartiblilik pasayadi. Bu yerda tartiblilik biosfera va texnosfera elementlarining (bog'liqlik) o'zaro bog'langanligi, fazoda va vaqtda harakat qilishga qodir tuzilishlarni hosil qiluvchilari tushuniladi. Xavfning ta'siri natijasida tuzilishning to'liq yoki qisman buzilishi sodir bo'ladi, uning tartibliligi kamayadi, harakat qilish qobiliyati pasayadi yoki umuman to'xtaydi. Tarkib tartibining bunday o'zgarishiga quyidagi misolni keltiramiz: tabiiy ofat yoki texnogen halokat ta'siriga uchragan shahar yoki hududning holati. Keltirilgan sistemalarning tartib holatini entropiya tushunchasini ishlatish va uni keng tarqalishi bilan baholash mumkin.

Ifoda qilinganda xavf bu – hodisa, obyekt, antropogen ta'sir yoki ularning kombinatsiyasi, mustahkam yashash muhitini buzuvchi yoki buzishga qodir bo'lgan, uning tartiblilikini pasaytirishga, shuningdek odamning hayoti va sog'lig'iga xavf keltiruvchi jarayon. Bu yerda yashash muhitining mustahkam holati deganda uning tuzilishini va fazoda hamda vaqtda harakatlanish imkoniyatining saqlanishi tushuniladi.

Bundan tashqari xavflilikni holat sifatida sharhlash mumkin, qaysiki noqulay voqea va jarayonlarning kelishi ayrim sharoitlarning sodir bo'lishi mumkinligi aniq bo'lib qoladi. Xavf tushunchasi bilan ayniqsa texnogen, ekologik yoki milliy xavfsizlik masalalari ko'rib chiqilayotganda bu tushunchalar o'zaro bog'langan, ya'ni keng ma'noda xavf-xatar ostida mumkin bo'lgan xavf yoki amalga oshirish mumkin bo'lgan u yoki bu xavf tushuniladi. Sistemalarning hammasi ham xavf-xatarga, kimyoviy yoki biologik faol komponentlarning energiyasiga ega va odamning hayot faoliyati sharoitiga (kundalik faoliyatiga) mos kelavermaydi. Xavflarning sistemasi va ularning yetarli darajadagi to'liq tasnifi hozirgi vaqtgacha o'rganilmagan. Xavflar quyidagicha tavsiflanadi:

Kelib chiqish manbasiga qarab – tabiiy, texnik, antropogen, ekologik va aralash xavflar. Bular fizikaviy, kimyoviy, biologik va psixofiziologik xavfliklar guruhlariga bo'linib farqlanadi. Bu masala keyinchalik keng ko'rib chiqilgan.

Xavflilikning salbiy oqibati kelib chiqish vaqti bo'yicha – impulsli (harakat birdan vujudga keladi) va kumulyatsiyali (ularning salbiy oqibatlari to'planadi) xavflar.

Harakat joyiga qarab (lokalizatsiyasiga) – litosferada (erning qattiq qobig'ida), gidrosferada (uning suv qobig'ida), atmosferada (kosmosda) ta'sir qiladigan xavflar.

Xavfliliklarning ta'sir oqibati – yashash muhitining vayron bo'lishi yoki holatining yomonlashuvi, shuningdek odamlarga salbiy ta'sir ko'rsatganda, ya'ni uning holsizlanishida, kasallanishida, shikastlanishlarda yoki hayoti o'lim bilan tugashida kuzatiladigan xavflar. Xavfliliklar atrofdagi tabiat muhitida, odamning mehnat faoliyati jarayonida, turmushda, favqulodda holatda va boshqalarda ko'rinishi mumkin.

Tarkibi bo'yicha xavfliliklar oddiy (elementar) va hosilali (kombinatsiyalangan), oddiylarning sodir bo'lishidan kelib chiqadi.